

Kemalizm ve İktisadi Sonuçları

Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
yildirim_c@ibu.edu.tr

Özet

Kemalizm, anayasaya göre altı ilkeden oluşmaktadır; ancak bu ilkelere batıcılığın da ilave edilmesi gerekir. Bu ilkeler yargı kesimi, ordu, eğitim sistemi, iş dünyası ve medya ve siyaset düzeni olmak üzere beş kurum tarafından uygulanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olduğundan iktisadi alanda da birtakım sonuçlarının olması doğal olan Kemalizm, dışa kapalı, serbest piyasa karşıtı ve devletçi iktisat politikalarını tercih etmiştir. 1980 yılından sonra uygulanan neoliberal iktisat politikalarının bu anlayışla uyumlu olmaması yaşanan iktisadi krizlerin en önemli nedenlerindedir. Bu makalede Kemalizm'in iktisat anlayışı değerlendirilmiş ve neoliberal iktisat politikalarıyla çatışması ele alınmıştır. AK Parti'nin iktisadi başarılarının arkasında Kemalist ideolojinin ve kurumların gücünü nispeten yitirmesi yatmaktadır. İlave olarak, 28 Şubat Kemalist kurumların sistemi korumak adına beraber hareket ettikleri güzel bir örnek oluşturmaktadır. İktisadi faktörler 28 Şubat'ın en önemli nedenlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Kemalist Kurumlar, 28 Şubat, Neoliberal İktisat Politikaları, Özelleştirme.

Kemalism and Its Economic Consequences

Abstract

Kemalism consists of six principles according to the constitution; however westernization should be added to these principles. The principles have been applied by five institutions: the judiciary, the military, the education system, the business world and the political order. Kemalism, for which it is natural to have certain economic consequences due to its being the official ideology of the Turkish Republic, prefers self-enclosed, anti-free market and statist economic policies. The fact that the neo-liberal economic policies that have been applied after 1980 are in contradiction with Kemalism is one of the most important reasons for the economic crises that the country has gone through. The economic success of the AK Party rests on the relative decrease in power of the Kemalist ideology and institutions. In addition, the February 28 is a good example where the Kemalist institutions acted together in order to defend the system. Economic reasons are important to understand the February 28. In this article, we investigate Kemalist economic policies and their contradictions with neoliberal economic policies.

Key Words: Kemalism, Kemalist Institutions, the February 28, Neoliberal Economic Policies, Privatization.

Jel Classificaion Codes: E02 K10 P41

GİRİŞ

Başta Anayasa ve diğer yasalarda vurgulandığı gibi Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisi olan Kemalizmin iktisadi alanda da belirleyici olması doğal bir sonuçtur. Altı ilkedен oluşаn Kemalizmin esas hedefi batıcılıktır; ancak bu ilkelerden daha önemli olan ilkeleri uygulayan Kemalist kurumlardır. Türkiye’de yargı kesimi, ordu, eğitim kurumları, iş dünyası ve medya ve siyaset düzeni olmak üzere beş Kemalist kurum bulunmaktadır. Türkiye’de neyin Kemalizm’e uygun olup olmadığına bu kurumlar karar vermektedir.

1980 yılına kadar uygulanan iktisat politikalarını Kemalist iktisat politikalarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak 1980 yılından sonra uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarının Kemalist iktisat politikalarıyla bağdaşmaması, Türkiye’de iktisadi alanda sorunların çıkmasına yol açmıştır. Bu makalenin amacı bu sorunları analiz etmektir.

Bu çatışmanın da etkisiyle Türkiye’de 1980 yılından sonra krizler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi olan 2001 kriziyle beraber Türkiye’de iktisadi alan neredeyse tamamen tıkanmıştır. Bu tıkanıklığı aşmak için Kemal Derviş Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını hazırlamıştır. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti’nin iktisadi başarısının arkasında bu programı tavizsiz uygulaması bulunmaktadır.

Bu makale yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kemalizmin ne olduğu ilkeler bağlamında anlatılmış ve bu ilkelerin ne manaya geldiği ifade edilmiştir. İkinci bölümde Kemalist kurumlar ve bu kurumların hukuk mevzuatındaki yerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümden itibaren iktisadi konulara geçilmiş ve ilk olarak Kemalizmin nasıl bir iktisadi modeli benimsediği açıklanmıştır. Bu model 1980’li yıllara kadar kesintisiz uygulanmıştır.

Dördüncü bölümde neoliberal iktisat politikalarının Kemalist iktisat politikalarıyla nasıl bir çatışma alanı oluşturduğu anlatılmıştır. Bu çatışma alanlarının en önemlisinin özelleştirme olduğu düşünüldüğünden Kemalizmin özelleştirmeye nasıl yaklaştığı beşinci bölümde ifade edilmiştir. Her ne kadar siyasi bir olay olarak düşünülse de 28 Şubat’ın kökeninde iktisadi olaylar önemli yer teşkil ettiğinden olayı altıncı bölümde 28 Şubat süreci anlatılmıştır. Yedinci bölümde 2001 Krizi sonrası dönemden bahsedilmiştir. Bu dönem için yapılan analizler GEGP ve AK Parti döneminden oluşmaktadır.

1. Kemalizm

Kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasası ve kanun düzeni tarafından sıkı şekilde korunan resmi ideolojisidir: “Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk’ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O’nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda” (T.C. Anayasası, Giriş, büyük harfler metinde vardır). Kemalizm kavramı her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk’ün isminden gelse de¹ bir kişiyle müşahhas olmaktan öte bir düşünce biçimidir.

Çoğunlukla Kemalizm, altı ok çerçevesinde ifade edilmeye çalışılsa da (örneğin Mehmet, 1983; Cooper, 2002) bu altı ok aslında başka bir ilkenin temelini oluşturmaktadır: Batıcılık veya Çağdaşlık. Türkiye, politik, sosyal ve ekonomik

¹ Kavramı ifade etmek için “Kemalizm” ve “Atatürkçülük” ifadeleri kullanılır. Bu çalışmada Kemalizm ifadesi tercih edilmiş olup, bu iki kavram eş değer olarak değerlendirilmiştir.

kalkınma sorunlarından üstesinden gelmek ve Batı medeniyetini yakalamak için Batıcılığı esas almıştır; çünkü Kemalist düşünce biçimine göre İslam gibi geleneksel inançlar, Türk medeniyetinin geri kalmasında en önemli faktörlerdendir. Bu yüzden yeni cumhuriyet batılı tarzda toplumu tamamen reforma tabi tutmuştur. Bu yüzden bazı yazılarda (örneğin; Asutay, 2006b) Kemalizm, muasırlaşmak olarak da ifade edilmiştir.

Çoğu çalışmaya göre Kemalizm'i oluşturan altı ok, anayasada yer almıştır: Laiklik, milliyetçilik, devletçilik, cumhuriyetçilik, inkılâpçılık ve halkçılık. Laiklik Kemalist anlayışın en önemli ilkesidir. Birçok yemin metninde Atatürk ilke ve inkılâplarına ilave olarak ayrıca vurgulanmaktadır.² Her ne kadar din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlansa da keskin bir seküler mantık çerçevesinde din karşıtlığı olarak ve çok geniş manaya gelecek şekilde uygulanmıştır. Laiklik ilkesiyle herhangi bir İslami sembol veya bu sembolleri taşıyan herhangi birisi kamusal düzenden ve devletten dışlanmaya çalışılmıştır.³ Ekonomik alan da bunun bir istisnası değildir.

Türk milliyetçiliği anayasada tanımlanmıştır: “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” (T.C. Anayasası, 66. madde). Oysa Türkiye’de yaşayan Kürt, Laz, Gürcü ve Abbazlar gibi başka ırklar da bulunmaktadır. Mardin’e göre (2008) Atatürk, milliyetçilik ilkesiyle dinin kamusal alandan atılmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak istemiştir. Milliyetçilik ilkesi, hem inanç hem de ırksal boyutta homojen bir toplum inşa etme noktasında ön plana çıkar.

Türkiye’de devletçilik, devletin iktisadi alanda özel sektörle beraber hareket ederek iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmesi şeklinde ifade edilen geleneksel anlamı ve sadece devletin ekonomide öncü olduğu bir ekonomik modeli ifade etmez. Bundan daha öte ve geniş bir anlam olarak Türkiye’de (iktisadi) devlet, devletin kutsal bir kurum olarak değerlendirildiği anlayışın içinde yer alır. Devleti bireylerin bir araya gelerek kurdukları bir kurum olarak değil de toplumdaki bağımsız kendi tepkileri ve anlayışı olan bir kurum olarak düşünen bu anlayış, Osmanlı gibi eski Türk devletlerinden gelmektedir⁴ ve cumhuriyet tarihi boyunca da devam etmiştir. Tam da bu mana ile örtüşecek şekilde Mustafa Kemal, “kuşatıcı” devleti (buna baba devlet de diyebiliriz) bir parti konferansında “Bizim insanımız doğal olarak

² Bu durumun tipik bir örneği olarak milletvekili yemin metni şu şekildedir: Devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma, hukukun üstünlüğüne, **demokratik ve laik Cumhuriyete ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağıma**; toplumun huzur ve refahı, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ve Anayasaya sadakatten ayrılmayacağıma, büyük Türk milleti önünde namusum ve şerefim üzerine ant içerim.

³ Bu uygulamanın tipik bir örneği Şubat-2008’de yaşandı. İktidar Partisi olan AK Parti ile MHP, üniversite öğrencileri için başörtüsünü serbest bırakmak için Anayasanın iki maddesini değiştirdiler. Ancak Anayasa Mahkemesi bu değişikliğin anayasanın ikinci maddesine (Türkiye Cumhuriyeti toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devleti”) aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiş ve yürürlüğünü durdurmuştur. Bir başka örnek Sezer’in açıklamadır. Türkiye’nin 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, bir zamanlar Anayasa Mahkemesinin de başkanlığını yapmıştır, laikliğin Türkiye Cumhuriyetinin esas prensibi olduğunu ve başörtüsünün laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kamusal alanda serbest bırakılmayacağını belirtmiştir (Çankaya Muhtırası, Hürriyet, 25 Ekim 2002).

⁴ “Osmanlı devleti, gücünü kendisinin altından bulunan toplumsal sınıflardan almazdı; tam tersine, bu sınıfların güç kaynağı ve varlık nedeni devletti” (İnsel, 1996: 90).

devletçidir; çünkü onlar bütün problemlerin çözümünün ve bütün dertlerinin çaresinin devletten geleceğini bilirler” (Shaker, 1995: 10) olarak belirtilmiştir.

Türkiye’de devletçiliğin iki boyutu vardır: Birincisi, devletçilik sosyal mühendislik projesinin bir parçasıdır. İkincisi, devletçilik sadece ekonomik kalkınmayı hedeflemez aynı zamanda devleti halka karşı korur (İnsel, 1996: 18). Türkiye’de devletçilik sadece iktisadi girişimcilikten öte bu boyutlarıyla düşünülürse çok daha iyi anlaşılabilir.

Cumhuriyetçilik ilkesi, resmi olarak egemenliğin halkta olduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlanır. Ancak 1950 yılına kadar cumhuriyetçilik ilkesi savunulurken, bir taraftan da çok partili siyasal yaşama geçilmemesinin nedeni cumhuriyete karşı yıkıcı tehlikelerin yine halk tarafından gelebileceği düşüncesidir (Köker, 2012: 157). 1950 yılından sonra da askeri darbelerle siyasal yaşama müdahale edilmeye devam edilmiştir. İronik şekilde Kemalistler, Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle irtica tehdidine karşı en çok laiklikle beraber bu ilkeyi ön plana çıkartmışlardır. Gerek 28 Şubat, gerekse 2007 yılında Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesi süreçlerinde “laik cumhuriyet” en çok duyulan slogan haline gelmiştir.

Her ne kadar Köker (2012), Halkçılık ilkesini çok önemli bir ilke olarak ve cumhuriyetçilik ile beraber ülke yönetimine katılım olarak değerlendirse de⁵ halkçılık ve inkılâpçılık muğlak bir manaya sahiptir. Mardin’e göre (2008:205) halkçılık, Osmanlıdaki elit kesim ve geri kalan halk (avam-avas) düşüncesine tepki olarak doğmuştur. Bütün bireylerin eşit olduğunu belirten ve toplumdaki bütün sınıfsal yapıları reddeden Halkçılık ilkesi (Zürcher, 2001: 52), bu bağlamda milliyetçilik ilkesi çerçevesinde homojen bir toplum ideali peşindedir.

Kemalizmin en nihai amacı batılılaşma olsa da Batılı toplumların en önemli ilkelerinden olan demokrasi, Kemalizm’de yoktur. “Kemalizmin bir amentüsü haline gelen, CHP’nin siyasal ilkelerini temsil eden Altı Ok içinde demokratiğin yer almaması bir unutkanlık sonucu değildir. Kemalist düşün, demokrasiyi elbette reddetmez. Ama bunu halkçılığa indirger ve laik cumhuriyet ilkeleriyle sınırlar [...] 1930’larda, dünya siyasal konjonktürünün de etkisiyle, Kemalizm’e hakim eğilim parlamenter demokrasinin zararlı yanlarının ağır bastığı kanısındır” (İnsel, 2001: 20). Özellikle İnönü döneminde demokrasi ihlalleri giderek yaygınlaşmıştır (İnsel, 2001: 20).

Cizre-Sakallıoğlu’na göre (1994: 258), Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında demokrasinin ayrılmaz ilkelerinden olan çok partili sisteme uzak kalınmasının nedeni, başta İslami oluşumlar olmak üzere çevredeki oluşumların merkeze gelme ihtimalidir. Bu sorunun üstesinden gelmek için 1946’ya kadar devletçilik ilkesi çerçevesinde tek parti hüküm sürmüştür ve halkçılık toplumsal sınıfları yok saymıştır (Cizre-Sakallıoğlu, 1994: 258).

2. Kemalist Kurumlar

Bu “teorik” 6+1 ilke, cumhuriyetçi elit kesim olarak isimlendirebileceğimiz (en az) beş Kemalist kurum tarafından uygulanmaktadır: i) Yargı kesimi, ii) ordu, iii) eğitim kurumları, iv) iş dünyası ve medya ve v) siyaset düzeni. Bu kurumlar devletin resmi

⁵ Köker (2012) bu saptamayı yapmasına rağmen 1920’li yıllardan sonra “halka rağmen halk için” fikrinin gelişimini de belirtmiştir. Tek parti iktidarıyla döneminde halk oy vermiştir; ancak halkın dediği de olmamıştır. Böyle değerlendirildiğinde halkçılık, boş bir ilke olarak kalmıştır. Çok partili dönemde de hemen hemen her 10 yılda bir halın seçtiği hükümetlere karşı yapılan askeri ihtilaller, halın iradesini hep yönlendirme çabasında olmuştur.

ideolojisi olan Kemalizm'i devam ettirmek çabasıdır. Bu kurumların hepsinin devleti oluşturan parçalar olduğu da söylenebilir.

Kemalizmin en önemli kurumu yargı sistemidir. Danıştay binasının önünde yargı sisteminin temellerini gösteren adalet tanrıçası heykeli kadar büyük olan Mustafa Kemal'in heykeli yer almaktadır. Bu durum yargı açısından Kemalizmin en az adalet kadar önemli olduğunu ifade eder. Üst düzey yargıçların çoğunluğu da bu düşünceye mensup insanlardır.

Yargı mensuplarının Kemalizm'i koruma misyonu cumhuriyetin ilk yıllarında oluşmuş ve kurumsal olarak günümüze kadar devam etmiştir. Adalet Bakanlığı da yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver savcılara gönderdiği bir uyarıda, savcılara ilk görevlerinin laik cumhuriyeti korumak olduğunu ve bu yolda her yolun mubah olduğunu söylemektedir (Arıkan, 1964'ten aktaran Özman, 2010: 69).

Türkiye'nin modernleşme sürecinde esas amaç Batı tipi kalkınmadan daha çok onları İslami ve Osmanlı köklerinden kopararak yeni bir toplum yaratmaktır (Özman, 2010: 70). Yargı kesimi de günümüze kadar devam eden bu özel amaçtan azade değildir. Türkiye'de yargı kesimi açısından Kemalizm, devletin bekası, sosyal adalet, halkın huzuru gibi konularda bir ön şarttır. Bu yüzden yargı kesimi bazen kendi meşruiyetleri pahasına Kemalizmin devamlılığını sağlamaya önem vermişlerdir. Yaklaşık 90 yıldır, yargı kesiminin bu tutuculukları nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti bir sistem olarak değişen şartlar karşısında kendini yenilemekte ve yeni sorunlara çözüm bulmakta zorlanmıştır. Daha sonra bahsedeceğimiz özelleştirme gibi tüm ülkeyi ilgilendiren konularda ve bütün kritik kararlarda Atatürk ilke ve inkılabları en çok atıf yapılan konudur.

İkinci Kemalist kurum, görünürde ülkeyi iş ve dış tehditlerden korumakla görevli olan ordudur. Buradaki iç tehditler daha çok gericilerden (İslamcılar) ve bölücülerden (Kürtler) oluşmaktadır. Laik cumhuriyeti korumak için ordu ülke yönetimine üç doğrudan darbe, bir post-modern darbe ve bir defa da e-darbe ile müdahale etmiştir. Bu müdahalelerden anlaşılacağı gibi ordu, cumhuriyet tarihi boyunca ülke siyasetinde temel belirleyici olmuştur. Ordunun darbelerden sonra kışlasına geri dönüp siyasi alana kışlasından müdahale devam etmesi zayıf siyasi iktidarların oluşmasına neden olmuştur (Cooper, 2002: 120). Bu zayıf iktidarlar, yapısal sorunlara çözüm bulma konusunda da zayıf kalmıştır.

Çelişkili bir biçimde Ergenekon ve Balyoz davalarına kadar Türkiye'de ordu, iki nedenden ötürü en güvenilir kurumlardan birisi olmuştur. Birincisi, darbeler kardeş kavgasını engellemek ve gericileri ve bölücü unsurları bertaraf etmek gibi meşru zemine dayandırılmıştır. Bu konuda diğer Kemalist kurumlar ordu lehine propaganda yapmıştır. İkincisi, ordu müdahaleleri Anayasa, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Milli Güvenlik Kurulu Kanunu gibi yasal temele dayandırılmıştır (Jenkins, 2001: 42). Milli Güvenlik Kurulu, 1960 anayasasında kurulan, hem iktidarı hem toplumu kontrol altında tutmayı amaçlayan bir kurumdur (Barkey, 2000: 96).⁶

Türk hukuk mevzuatı, 2013 yılına kadar orduyu açıkça iç ve dış tehditleri bertaraf etmek için görevlendirmekteydi. Bu durum sadece ordunun kendisine laik Cumhuriyeti iç tehditlerden koruma görevi vermiyor, aynı zamanda kamuoyunda da

⁶ Bu makalenin yazımı sırasında İç hizmet Kanununun meşhur 35. Maddesinin değiştirilmesi, MGK'nda askeri üyelerin sayısının azaltılması gibi önemli sivil adımlar atıldı. Ancak bu uygulamalar Cumhuriyet tarihi boyunca bir zihniyet olarak devam ettiğinden bu kısımda bir düzenleme yapılmadı.

bu görevin haklılığı algısı doğuruyordu. Ordu devlete açık tehdit algısı oluştuğu zaman meşru bir zeminde müdahalede bulunabiliyordu (Cooper, 2002: 120).

Üçüncü Kemalist kurum, Kemalist düşüncenin sürekliliğini sağlamada oldukça önemli olan ilk ve orta öğretim, üniversiteler, askeri okullar ve ordunun kendisinden oluşan eğitim kurumlarıdır. Kemalist ideolojiyi öğretmek ve benimsetmek, eğitim kurumlarının esas amacının önüne geçen bir yapıdadır: “Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz” (TC Anayasası, 42. madde). Bu eğitim kurumları, Kemalizm’e “mürit” yetiştirmekle kalmaz, aynı zamanda Kemalist kurumların tepkilerini de meşru gösterir.

İlkokullarda bütün öğrenciler 2013 yılına kadar her sabah “Ey Büyük Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime ant içerim” diyerek Andımız’ı okumak zorundaydılar.⁷ Bütün ilk ve orta öğretim kurumlarında Atatürk’ün hayatını ve “efsanelerini” anlatan bir “Atatürk köşesi” olmak zorundadır. Yükseköğretimde bile Atatürk İlke ve İnkılapları dersi bütün bölümlerde zorunludur.⁸

Türkiye’de askeri okullarda da aşırı şekilde Kemalist ve seküler bir eğitim verilmektedir. Daha da önemlisi zorunlu askerlik nedeniyle bütün genç erkekler ordunun bu ideolojik eğitiminden geçmektedir. Bu eğitimlerde Mustafa Kemal’in kahramanlıkları, Türk Devletinin ne kadar yüce olduğu ve iç ve dış düşmanların kimler olduğu anlatılmaktadır (Cooper, 2002: 119). Sonuç olarak zorunlu askerlik de toplumsal mühendislik sürecinde toplumun terbiye edilmesi noktasında önemli bir işlev üstlenmektedir.

Dördüncü Kemalist kurum, aralarındaki organik bağlar nedeniyle birbirinden ayrı analiz edilmesi oldukça güç olan iş dünyası ve medyadır. İş dünyası ve devlet arasındaki karşılıklı ilişki, girişimcilerin çoğunluğunu gayri Müslim olduğu dönem olan cumhuriyet yıllarının başında başlar. Milliyetçilik ilkesi gereği olarak bir ulusal-Türk girişimci sınıf oluşturmak daha başlangıçta cumhuriyetin en önemli amaçlarındandı (Karadag, 2010: 10). Ekonomik model devlet kapitalizmi olduğundan girişimci sınıf bizzat devlet tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca bürokrasi işçi sınıfını da kontrol altına almış ve asimile etmiştir (Cizre-Sakallıoğlu, 1994: 258).

⁷ Bu makalenin yazılması sürecinde Andımız kaldırıldı; ancak uzun yıllar boyunca okutulduğundan tarihsel bir süreç olarak yerinde durmaktadır.

⁸ 2006 yılında Türkiye’de liberal düşüncenin öncülerinden olan Atilla Yayla, bir konuşmasında her yerde Mustafa Kemal’in heykelinin olmasını eleştirdi. Bu eleştiriden sonra Atilla Yayla’nın öğretim üyesi olarak çalıştığı Gazi Üniversitesi rektörü Prof. Yamaç, “GÜ, Atatürk tarafından kurulan çağdaş bir üniversitedir. GÜ’nün tümü, cumhuriyetin temel niteliklerine derinden bağlı olup şu andaki yönetim de bu yönde eğitim öğretim yapmaktadır... Anayasa’nın ve yasaların, “Atatürk ilkelerine bağlı öğrenci yetiştirilmesini” öngörmektedir” diyerek Yayla’nın üniversitede ders vermesini yasakladı. (Prof. Dr. Yayla Ders Veremeyecek”, *Hürriyet*, 21.11.2006). *Hürriyet*’in bu haberi verirken kullandığı dil de ayrıca tartışmalı. Rasim Ozan Kütahyalı, bu haberi “Atilla Yayla Suikastı” olarak isimlendirmiştir. (“Atilla Yayla Suikastı”, *Taraf*, 02.02.2011) Aslında Gazi Üniversitesi Rektörü haklıdır; çünkü Yükseköğretim kanununun 4. ve 5. maddelerinde açıkça yükseköğretimin amacının “ATATÜRK İnkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı” insanlar yetiştirmek olduğu yazılıdır (“Yükseköğretim Kanunu”, 4. ve 5. maddeler; Büyük harfler orijinal metinden aynen alınmıştır).

İnsel'in de belirttiği gibi (1996: 230) “Türkiye’de söz konusu olan [girişimci sınıf] özel bir iktisadi aktör tipidir. Bu aktör kâğıt üzerinde olup, Batı tipi bir hukuk sisteminden yararlanmasına rağmen, maddi bakımdan yalnızca devletin üretim etkinliklerinin çerçevesinde var olabiliyordu; dağıtım sisteminde ithalat kotası ve ihracat izniyle yaratılan tekel konumunu sürdürüyordu; üretimdeki karının kamu sektöründeki üretim ‘tahsis’lerinden sağlıyordu” (İnsel, 1996: 230).

Karadag’ın ifadeleri de bu doğrultudadır: “Türkiye’de ilk sermaye birikimi toplumu ve ekonomiyi yeniden inşa etmek için elinde çok kuvvetli siyasi ve iktisadi araçları olan devlet bürokrasisi tarafından biçimlendirilmiştir. Türkiye geç kapitalist kalkınma bakımından çok özel bir durumu temsil eder; çünkü devlet seçkinleri sıfırdan bir ulusal burjuvazi yaratmışlardır. Bu durum burjuvazinin sosyal durumunu ve organizasyon yapısındaki zayıflığını açıklar” (Karadag, 2010: 12).

Kapitalist kültürün hâkim olduğu Batı kültüründe coğrafi keşiflerden sonra ortaya çıkmaya başlayan iş adamları daha çok kendi ayakları üzerinde var olmuştur. Oysa Türkiye’de işadamları devlet sayesinde ortaya çıkmış ve varlığını devlet ile olan organik bağı sayesinde sürdürmektedir. Bu yüzden Batı’da işadamları statükoya karşı gelebilirken Türkiye’de girişimci sınıf hep statüko taraftarı olmuş ve devletin isteklerini yerine getirmeyi kendisini mecbur hissetmiştir. Ancak bu ilişki tek yönlü değil, karşılıklı bir ilişkidir. İşadamları devletin isteklerini yerine getirdikçe devlet tarafından bahşedilen zenginlikleri daha çok artmıştır.

Türkiye’de sermayenin esas yöneticisi devlet bürokrasi olduğunu belirten Karadag, bu ekonomik ilişkileri “oligarşik kapitalizm” olarak ifade etmektedir. Türkiye’de devlet elitleri, süratle değişen ve sanayileşen sosyo-ekonomik çevrede sosyal kontrol gücünü devam ettirmenin yollarını aramışlardır (Karadag, 2010: 6) ve bu doğrultuda kendi kontrollerinde bir girişimci sınıf oluşturmuşlardır. Bürokratların ekonomik düzen devletin ekonomi içinde daha az belirleyici olarak görüldüğü 1980’den sonra bile devam edecektir. Örneğin 1980 yılına kadar önemli bir rant aktarma mekanizması olan ihracat izinleri 1980 yılından sonra yerini birçok aile oligarkının faydalandığı ihracat teşviklerine bırakmıştır.

Medya ve iş dünyası beraber analiz edilmelidir; çünkü bu iki grubu aralarında organik bağlar olduğundan birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zordur. İlk olarak, İş dünyası, sivil iktidarları etkilemek için medya aracını seçmektedir. 1979 yılında TÜSİAD’ın gazete ilanları ve 28 Şubat sürecinde medyanın oynadığı rol, bu durumun en iyi örnekleridir. İkinci olarak, Türkiye’de medya sahipleri hep diğer alanlarda da faaliyet gösteren iş adamlarından oluşmaktadır. Tek işi medya sektörü olan girişimciler yoktur.

Son Kemalist kurum siyaset düzenidir. Bu düzen gücünü daha çok 1983 yılında çıkarılan; ancak daha sonraki yıllarda bazı değişiklikler yapılan Siyasi Partiler Kanunu’ndan (SPK) almaktadır. SPK, “siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri kapsar” (SPK, 2. madde). Bu kanunda “Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” (SPK, 4. madde) maddesi yer alsa da aynı maddenin devamından çok kısıtlayıcı bir hüküm yer almaktadır: “Siyasi partiler [...] Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışırlar”.

Bu maddelere ek olarak SPK’nda Kemalizm’i korumak için bir bölüm yer almaktadır: Atatürk İlke ve İnkılaplarının ve Laik Devlet Niteliğinin Korunması (SPK, 3. Bölüm). Bu bölümde yer alan 84. maddeye göre siyasi partiler Tevhidi Tedrisat Kanunu’na, Şapka Kanununa, Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılması ve Birtakım Ünvanların yasaklanması hakkındaki kanuna, “Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı Kanunun 110 uncu maddesine”, Beynelmile rakamların Kabulü Hakkındaki Kanuna, Yeni harflerin kabulü hakkındaki kanuna, Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Ünvanların Kaldırıldığına Dair Kanun’a ve Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun’a “aykırı amaç güdemezler ve faaliyette bulunamazlar” (SPK, 84. madde). Bu kanunlar Cumhuriyet döneminin başında uygulamaya konan devrim yasalarıdır. İlave olarak “siyasi partiler, Türk Milletinin Kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk’ün şahsiyet ve faaliyetlerini veya hatırasını kötülemek veya küçük düşürmek amacını güdemez ve buna yol açabilecek davranış ve faaliyetlerde bulunamazlar. Parti adları ile amblemlerinde Atatürk’ün adını veya resmini kullanamazlar” (SPK, 85. madde), “Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğinin değiştirilmesi ve halifelik’in yeniden kurulması amacını güdemez ve bu amaca yönelik faaliyetlerde bulunamazlar” (SPK, 86. madde) ve “siyasi partiler, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmek durumunda olan Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesi⁹ hükmüne aykırı amaç güdemezler” (SPK, 89. madde) maddeleri de yer almaktadır.

Kemalist düzen, daha başından itibaren bütün bu ilkeleri savunacak bir parti kurmayı da ihmal etmemiştir: Parti logosunda altı ilkeyi simgeleyen okların olduğu Cumhuriyet Halk Partisi. Her ne kadar Cumhuriyet’in ilk yıllarında iki tane daha parti kurulsa da, bu partiler kısa sürede kapatılmış ve 1945 yılına kadar tek parti olarak kalmıştır. CHP, günümüze kadar TBMM’de Kemalizmin resmi sözcüsü olmuştur.

3. Kemalizmin Ekonomiye Bakışı

İktisat biliminin de en önemli amaçlarından olan sosyo-ekonomik kalkınma, Kemalist ideolojinin ihmal edilmeyen amaçlarından birisi olmuştur. 1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi’nde Atatürk ekonomik kalkınmanın öneminden bahsetmiştir (Mehmet, 1983: 50). Bununla beraber, batılılaşma ve sekülerleşme Kemalizm için ekonomik kalkınmadan daha önemli bir amaç olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşmeyi sağlamak için yapılan “reformların ana amacı kamu ilişkilerinde İslam’ın etkisini bertaraf etmek ve siyasi ve ulusal birliği sağlamaktır” (Özman, 2010: 72). Sekülerleşme, ulusal ve siyasi birliğin sağlanması konuları toplumun baskı altına alınmasını gerekli kılıyordu, bu yüzden ülke iktisadi olarak büyürken yaşam şartlarının iyileşmesi olarak kalkınma tamamlanmamıştır (Pollis, 1989: 156).

Kemalist ideolojinin batılı toplumları yakalamak için gerçekleştirmek istediği sosyo-ekonomik kalkınma ve sanayileşme stratejisi, devletin özel girişimciliğin gelişmemesi pahasına olsa bile temel yatırımcı olarak ana iktisadi aktör olduğu devletçilik modeli olmuştur (Boratav, 1981: 174; Mehmet, 1983; İnsel, 2001: 20). Devletçiliğin “merkantilizmin modern hali, sosyalizmin ileri bir türü, kapitalizm ve

⁹ İlgili Madde: “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir”.

sosyalizm haricinde üçüncü bir yol” gibi tanımları olduğu gibi “kapitalist ekonomilerin kötü yönetimi” gibi eleştirel tanımlar da vardır (Hale, 1981: 55). Ancak Kemalist ekonomik anlayış, sadece devletin esas girişimci olduğu bir düzen olarak düşünülmemelidir. Birinci olarak, yukarıda devletçilik ilkesi çerçevesinde belirttiğimiz gibi Kemalist perspektifte devletçiliğin çok geniş bir tanımı vardır. İkinci olarak, milliyetçilik laiklik ve devletçilik Kemalizmin ekonomik sistemini anlamada bir bütünlük taşımaktadır. Örneğin 1940’lı ve 1950’li yıllarda azınlıkların yerine ulusal bir Türk girişimci sınıf oluşturulması milliyetçilik ilkesinden ötürüken, 1990’lı yıllarda Müslüman işadamlarının tasfiyesi laiklik ilkesinden ötürü gerçekleşmiştir.

Kemalist iktisat politikası hem ülke içindeki piyasaları hem de dış ticareti kontrol etmek üzerine kuruludur (Boratav, 1981: 174). Ekonomideki her hareket, devlet tarafından kontrol edilmeye çalışılır. Bu durum devlet kontrolünde, tamamen verimsiz ve rekabetçi olmayan bir ekonomiye yol açmış ve Türkiye 2000’li yıllara kadar bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmekte yetersiz kalmıştır.

Türkiye’de devletin iktisadi alanda tam belirleyiciliğini sağlamak noktasında 1930’lu yıllardan itibaren Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ile Eti ve Sümer gibi devlet tekelleri önemli birer araç haline gelmiştir. Bu tekellerin görünürdeki amacı, güçlü bir özel sektörün olmadığı durumda istihdam oluşturmak, ucuz girdi sağlamak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak olmuştur. Ancak, zamanla bu devlet tekelleri kötü yönetim ve aşırı istihdam gibi nedenlerle devlet bütçesinde bir yük haline gelmiştir (Mehmet, 1983: 53). Ekonomik kalkınmada KİT’lere öncelik vererek Türkiye ekonomisi bürokratlar ve siyasilere tarafından yönetilen, rekabetten uzak ve arz-talep dengesinde serbest piyasanın değil de daha çok ekonomiyi yönetenlerin belirleyici olduğu bir çeşit lütf ekonomisi (grants economy) haline gelmiştir (Mehmet, 1983: 56).

Lütf ekonomisi, Türkiye’nin gelir dağılımının bozulmasına yol açmıştır; çünkü bu ekonomi anlayışında çoğunluğun çıkarları, ekonomiyi yöneten ve kontrol eden azınlığın çıkarlarına tercih edilmiştir. Sonuç olarak 1973 yılındaki 0.53 Gini katsayısıyla Türkiye dünyada gelir dağılımı en bozuk ülkelerden birisi haline gelmiş (Mehmet, 1983: 57) ve kalkınma yarışında geride kalmıştır.

Mehmet’in (1983) lütf ekonomisi olarak ifade ettiği bu yapıyı Asutay (2006b; 15), “himaye sistemi” (patronage system) olarak ifade eder. Bu sistemde ekonomiye sürekli artan biçimde müdahaleler edilmiş ve her askeri ihtilalden sonra sivil ve bürokratik elitlerin çıkarları doğrultusunda siyasi ve iktisadi alan yeniden inşa edilmiştir.

Boratav Türkiye’de iktisadi devletçiliğin sadece 1932-1939 döneminde gerçekleştiğini söyler ve bu dönemi iktisaden çok başarılı bulur (Boratav, 1981: 174-175). Hâlbuki Kemalist iktisadi düzen kesintisiz olarak en az 1980’li yıllara kadar uygulanmıştır. Bu dönem, nispeten düşük ekonomik büyümenin olduğu, kişi başına düşen gelirin çok yavaş arttığı, kırsal kesimin ihmal edildiği, sanayileşmenin gerçekleşmediği ve sosyal eşitsizliklerin arttığı, kısaca iktisadi olarak başarısız bir dönem olmuştur. Birçok kaynakta belirtildiğinin aksine (Örneğin, Boratav, 2003; Kepenek, 2012; Şahin, 2012) 1923-1929 ve 1950-1960 dönemleri Kemalist devletçilik modelinden bir sapma değildir. Ne sermaye birikiminin ne de özel sektörün olduğu 1923-1929 dönemini, özel sektöre öncelik verildiği liberal bir dönem olarak isimlendirmek mümkün değildir. Üstelik adı geçen dönemde

sanayileşme her ne kadar sıkça dillendirilse de yeni toplum inşasına yardımcı olduğu kadar önemlidir. Sanayileşmenin kendisi doğrudan bir amaç değildir. 1950-1960 döneminde dış ticarete bazı liberal uygulamalar olsa da ekonomide devletin ağırlığı devam etmiştir. Özelleştirme gündemde bile değildir. Buğra bu dönemi “liberal müdahalecilik” dönemi olarak ifade eder (Buğra, 1994: 121).

Güçlü devletin, devlet tekellerinin, ekonomide elit yönetiminin ve devlet paternalizminin olduğu bir ekonomide, doğal olarak bütün sorunların devlet tarafından çözülmesi gerektiği algısı oluşmuştur. Bu bağlamda devletçiliğin alanı daha da genişlemiştir. Özellikle Mustafa Kemal öldükten sonra özel sektörü dışlanması ve devlet tekellerin sayısının süratle artması ile beraber devletçilik çok daha katı ve doktriner hale bürünmüştür. Bu gelişmelerde 1930’lu yıllardan itibaren yükselen faşizm de önemli bir etkidir.

Türkiye’de 1960-80 döneminde ithal ikameci iktisat politikaları uygulanmış, bu sayede devlet iktisadi alandaki müdahaleciliğini iyice artırmıştır. 1960’lı yıllardaki görece iktisadi başarıdan sonra 1970’li yılların sonuna doğru ekonomik problemler ciddi şekilde arttı. Türkiye’nin ödemeler bilançosu açıkları, içsel faktörlere ek olarak yükselen petrol fiyatları gibi dışsal faktörler yüzünden sürdürülemez hale geldi. Ülkenin üretim potansiyeli artırılmadığından dolayı ihracat ithalatın çok gerisinde kalırken bu açıkların sorun haline gelmesini gurbetçi işçilerin gönderdiği dövizler bir müddet erteledi. İthal ikameci iktisat politikaları, bir müddet sonra iktisadi büyüme için daha fazla ara mala ve sermayeye ihtiyaç duyacağından sanayileşmek için iç piyasanın genişlemesi ve büyümesi gerekir. Ancak Türkiye’de hem özel sektörün ithalat izinleri gibi ranta dayalı ekonomiye alışması, hem de artan devletçilik nedeniyle bu durum gerçekleşmedi. İç piyasa genişlemediğinden ve ülke döviz bakımından dışa bağımlı olduğundan ödemeler bilançosu açıkları giderek arttı. Çözüm olarak, 1978’li yılların başında IMF’den kredi almak için devalüasyona gidildi ve ithalat kısıtlamaları artırıldı.

IMF ile yapılan görüşmelerde yeni bir siyasi ve iktisadi aktörün ismi duyuldu. Türkiye adına görüşmeleri o zaman Demirel’in iktisadi danışmanı olan ve ihtilalden önce maliye bakanlığı sonra da başbakan olacak kişi Turgut Özal yürüttü. IMF paketinin nihai amacı Demirel hükümetini iflastan kurtarmaktı. Bir başka devalüasyon, merkezi fiyat kontrollerinin ve KİT’lere yapılan ödemelerin kaldırılması, KİT’lerin piyasaya şartlarına göre üretim yapması ve bütçe açıklarına son verilmesi programda yer alan unsurlardır. (Pollis, 1989: 174-175).

1970’li yılların sonunda yaşanan kriz, daha çok ülkenin rekabetçi gücünü ve verimliliğini de ortaya koyan döviz kıtlığına bağlıdır. Mehmet’in (1983: 55) ifade ettiği gibi “Türkiye’deki ekonomik krizin kökenleri Kemalist kalkınma ideolojisinde var olan birçok çelişkiye dayandırılabilir. Bu zıtlıklar şunlardır: (1) KİT’lere dayalı otarşik devletçilik en nihayetinde kendisiyle çelişir; çünkü tekelliliği teşvik eder ve bireysel girişimcilik piyasa rekabetini engeller. (2) Devlet araçları, ilk amacında modernizasyon süreci ve kalkınma aygıtları olan, zamanla ekonomide seçkin insanları kendi kendini yönettiği bir sistem haline gelmiştir”. Bu nedenler iktisadi krizin devletçiliğe dayalı olduğunu söyleyen geleneksel eleştirilerdir; fakat üçüncü kriz nedeni Türkiye ekonomisi için oldukça önemlidir: Kemalist düzen, batılılaşma ilkesi doğrultusunda ve kontrollü bir biçimde ülke kalkınmasına izin vermiştir. Her alanda olduğu gibi iktisadi alanda da halk kendi başına bırakılmamış ve devlet müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır (Mehmet, 1983: 55). Başka bir ifade ile halkı kontrol etmek adına dışa açık, merkezizetçi olmayan ve katılımcılığı en üst düzeyde

olan bir ekonomik düzen yerine aşırı merkezi yönetilen, rekabetçilikten çok tekelciliğe dayalı bir ekonomik düzen tercih edilmiştir. Mehmet'e göre eğer sorulsaydı Türk halkı, daha liberal bir iktisadi modeli tercih ederdi. Bu durumun en büyük kanıtı olarak Avrupa'daki Türk işçileri ve Arap ülkelerindeki Türk girişimcileridir (Mehmet, (1983: 61).

4. Kemalizm ve Neoliberalizm

1970'li yılların sonunda Türkiye'de sadece iktisadi sistem değil, siyasi sistem de tamamen tıkanı. Bu durumdan çıkış yolu olarak Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarıyla yeni bir ekonomik paradigma ile karşılaştı: Neoliberal iktisat politikaları. Hedef, devletçilikçe geçen 50 yılı aşkın bir süreden sonra ülkenin üretim kapasitesini, verimliliğini ve rekabet gücünü artırmaktı.

Neoliberal iktisat politikaları, 10 madde ile anılan Washington Uzlaşması olarak da bilinir: (i) Mali disiplin, (ii) kamu harcamaları disiplini, (iii) vergi reformu, (iv) faiz oranlarının liberalleştirilmesi, (v) rekabetçi döviz kuru, (vi) serbest ticaret, (vii) yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, (viii) özelleştirme (ix) deregülasyon, (x) özel mülkiyet hakları (Williamson, 2005: 196). 1, 2, 3, 8 ve 9 numaralı maddeler kamu harcamalarının ve devletin ekonomi içindeki varlığının azaltılması üzerinde dururken, 4, 5, 6, 7 ve 10 numaralı maddeler hem mal ve hizmet hem de sermaye piyasalarının serbestleştirilmesini ifade etmektedir.

İthal ikamesi iktisat politikalarından neoliberal iktisat politikalarına geçmek Türkiye açısından hem iktisadi hem de siyasi bakımdan bir devrimdir. Bununla beraber, 1982 anayasasında "devlet" kavramı yüzden fazla geçerken, "birey" kavramı tek bir yerde bile geçmemektedir; çünkü Türkiye'de anayasa, vatandaşların bireysel haklarını korumak üzerine değil de daha çok Kemalizmi korumak üzerine kuruludur. Bu anlayış doğal olarak iktisadi alana da yansır. Başka bir ifade dile en azından iktisadi alanda devletçiliğin ilgası, ani bir geçiş değil de daha çok bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Aslında bu geçiş süreci halen devam etmektedir.

Neoliberal iktisat politikalarının uygulanması cumhuriyet tarihi boyunca, en azından teorik olarak, Kemalizm'e ilk meydan okuma olarak değerlendirilebilir. Neoliberalizm, sadece birtakım iktisadi teorilerden oluşmaz, aynı zamanda rasyonel birey anlayışına dayalıdır. Devletçi anlayıştan serbest piyasa anlayışına geçiş, Kemalist kurumların direnç göstermesi sonucu epey uzun zaman almıştır; çünkü Kemalizm, sadece serbest piyasa ekonomisini değil, aynı zamanda bireysel haklar ve demokrasiyi de dışlar.

Türkiye'de neoliberal iktisat politikalarının uygulanması kendine has bir durum arz eder ve içinde çelişkileri barındırmaktadır. Özal, ekonomide özel sektörün tarafında yer almakla beraber aynı zamanda devleti de güçlendirmiştir (Waterbury, 1992: 128). Sonuç olarak, Türkiye'de dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi liberal bir ekonomik düzen ortaya çıkarmamıştır; çünkü oyunun siyasi ve ekonomik kuralları değişmemiştir (Karadağ, 2010: 15).

Birçok çalışmaya göre (Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000; Boratav vd. 1996; Öniş ve Aysan, 2000) 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomi krizlerin esas nedeni başta finansal serbestlik neoliberal iktisat politikalarıdır. Bu eleştiriler doğrudur; ancak eksiktir. Meseleye sadece bir pencereden ve yüzeysel bakmaktadır. Ticari ve finansal serbestleşme, neoliberal iktisat politikalarının sadece bir yönüdür. Kamu harcamalarında şeffaflık, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisinde gereken

reformlar gibi yukarıda sayılan diğer unsurlar Türkiye’de ya hiç uygulanmamış ya da çok yavaş ilerlemiştir.

Türkiye 1980’li yıllara bir taraftan neoliberal iktisat politikalarıyla başlarken, bir taraftan askeri ihtilal ve ihtilalin ürünü olan 1982 Anayasası ile başlamıştır. Neoliberal iktisat politikalarının ekonomide serbest piyasayı savunurken, Anayasanın Kemalizm’in tüm ilkelerini ve kurumlarını korumaya odaklanması çelişkidir. Kemalist iktisat politikalarına neoliberal iktisat politikaların eklenmeye çalışması ilginç ve bir o kadar da anlaması zor bir tarihi seyir izlemiştir.

Her şeyden önce toplumsal sözleşme olan anayasalar, bir ülkede tüm alanları olduğu gibi iktisadi alanı da kapsar. Savaş’ın ifadesiyle “Ekonomik hak ve özgürlükler, anayasalarda ister hükümlerle ve isterse tek tek belirlenmiş olsunlar; korunabilmeleri; ancak devletin ekonomiye müdahalesini düzenleyen diğer anayasa hükümleriyle tutarlı olması halinde mümkündür. Dolayısıyla ekonomik hak ve özgürlükler yönünden önemli olan, anayasalarda bu hak ve özgürlüklerin ayrı bir kategori olarak yer alıp almadıklarından çok, devletin ekonomiye müdahalesinin şartlarını ve araçlarını belirleyen anayasa hükümlerinin niteliğidir” (Savaş, 1989: 176-177).

Yapılan değişikliklere rağmen halen yürürlükte olan 1982 Anayasası, askeri ihtilalin ürünüdür. Dolayısıyla anti-demokratiktir ve otoriter ve devletçi zihniyeti devam ettirmektedir. Amacı vatandaşların özgürlüklerini genişletmekten çok otoriter devlet anlayışını sürdürmektir (Özbudun, 2007).

Bu durumun tipik bir örneği olarak “herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir” diye başlayan 48. madde değerlendirilebilir. Bu madde “Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır” şeklinde devam ederek en temel alanda bile kısıtlayıcı bir şart cümlesi sunmaktadır. Ayrıca maddedeki “millî ekonominin gerekleri” ve “sosyal amaçlar” ifadeleri muğlaktır (Savaş, 1994: 222).

Diğer taraftan, neoliberal iktisat politikalarından oluşan 24 Ocak kararları, 1970’li yılların sonunda yaşanan ağır krize çare olması için yürürlüğe konmuştur. Ancak 1982 anayasasının varlığı, devletçiliğin devamını sağlayarak sorunun temelini inilmesini önlemiştir. Daha çok sorunlara uzun vadeli çözümler yerine emisyon, mali istikrarı bozan iç ve dış borçlanma gibi kısa vadeli faaliyetler devam etmiştir (Öniş, 1999: 469-470).

Bir ekonominin gelişmesinde düzenleyici rolüyle devletler oldukça önemli bir işleve sahip olabilir. Devletin ortaya koyacağı yasal düzenlemeler ve belli standartlar rekabetçi bir ekonominin ortaya çıkmasında çok önemli bileşenlerdir (Öniş, 1999: 470). Ancak Türkiye özelinde olduğu gibi devletin ekonomi içindeki bu belirleyiciliği, sivil toplumun ve kurumsal standartların olmadığı bir durumda girişimci devletten çok daha tehlikeli olabilir ve ekonomiyi krizde krize sürükleyebilir.

Neoliberal iktisat politikalarının uygulanmaya başlanmasına rağmen gelişmiş ülkelerdekine benzer bir serbest piyasanın ortaya çıktığını söylemek zordur; çünkü devletin fiyat kontrolleri gibi ileri düzeyde müdahale araçları ortadan kalksa da, Türkiye ekonomisinde hatırı sayılır derecede mikro seviyede müdahale araçları, devletin ekonomi içindeki baskın rolünü devam ettirmiştir (Öniş, 1999: 468-469).

Uzun yıllar sürdürülen devletçi gelenekten sonra, serbest piyasa anlayışına radikal bir geçiş beklenemez. Sürecin tedrici olması doğaldır. Türkiye açısından sorun, sürecin ya hiç ilerlememesi ya da çok yavaş ilerlemesidir. Bir taraftan devletçi gelenek sürdürülürken, bir taraftan serbest piyasanın inşa edilmeye çalışılması, ortaya bir çelişki çıkarmış ve 1990'lı yıllardaki krizlerin temel nedeni olmuştur.

Serbest piyasanın inşası için yasal alt yapıdan sonra en önemli unsur özel sektördür. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Türkiye’de iş dünyası ile devlet arasında organik bir bağ vardır. Devlet ekonomideki esas sorumluluğu yerine getirirken, özel sektör, yüksek tarifeler, zayıf iç rekabet, devasa boyutlarda kamu sektörü ve devletçi prensipler çerçevesinde işleyen yönetim anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. İlave olarak, Türk girişimcisi, yüksek tarifeler ve zayıf iç rekabet ortamı ile korunmuştur (Cooper, 2002: 122-123).

5. Özelleştirme ve Kemalizm

Daha önce neoliberal iktisat politikalarının temel unsurlarından bir tanesinin özelleştirme olduğu belirtilmişti. Söz konusu olan devletçilik ve neoliberal politikalar olunca özelleştirme ilginç bir “çarpışma alanı” olmuştur. Devletin mülkiyetin çeşitli yollarla özel mülkiyete devir edilmesi, Kemalizmin devletçiliği ile kesin olarak bağdaşmaz.

KİT açıklarının kamuya yük olduğu gerekçesiyle özelleştirme, Türkiye’de 1980’den sonra gündeme gelmiştir. Türkiye’de özelleştirmenin çok yavaş ilerlemesinin iki nedeni vardır. Birincisi, özelleştirme aleyhine olan mahkeme kararlarıdır. Yargı kesimi, Türkiye’de Kemalist ilkeler doğrultusunda devletin mülkiyetindeki kurumların satışına radikal biçimde engel olmaya çalışmış ve özelleştirmeye karşı ordudan bile daha azimli durmuştur (Cooper, 2002: 123). Kemalist anlayışta en önemli amaç, devlet öncülüğünde ve kontrolünde kalkınmadır.¹⁰ İkincisi, her ne kadar siyasi iktidarlar özelleştirmeye görünürde taraf olsalar da, fiili olarak popülist politikalar doğrultusunda özelleştirmeye taraf olmamışlardır veya yargı kesimi tarafından özelleştirmenin engellenmesine sessiz kalmışlardır (Cooper, 2002: 123). KİT’ler özellikle iktidardaki partiler tarafından oy deposu olarak görülmüştür.

Gerek Anayasa Mahkemesi, gerekse Danıştay ve diğer mahkemeler çeşitli gerekçelerle verdikleri kararlarla özelleştirme sürecini büyük oranda etkilemişlerdir. Kararlara dayanak olarak sunulan kamu yararı, kamu hizmeti, bağımsızlık gibi soyut kavramlar tartışmayı daha derinleştirmiştir (Yanık, 2008). Bu konuda önemli örneklerin biri de Danıştay İdare Dava Daireleri Kurulu’nun Aralık 2007’de ondört karşı onbeş oyla verdiği Petkim’in bir kısmının özelleştirmesinin yürütmesini “üstün kamu yararı olmadığı” gerekçesiyle durdurma kararıdır. Üstün kamu yararının nerede var olup olmadığına, yapılan genel seçimler neticesinde kamunun kendisini bu konuda görevlendirdiği, vekalet verdiği siyasal organlar karar vermelidir (Yanık, 2008).

1982 anayasasında “Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir” (T.C. Anayasası, 47. madde) maddesi yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi özelleştirme aleyhine aldığı kararlarda, özelleştirmeyi devletleştirmenin tersi olarak düşündüğünden her özelleştirmenin

¹⁰ Bu konuda geniş bir araştırma için bakınız: Izak Atiyas ve Burak Oden (2007) "Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi" TEPAV, internet erişimi: <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/306>, 31.03.2014 tarihinde erişildi.

yasayla yapılması gerektiğini belirtmiştir; çünkü aynı maddenin devamında “Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir” ifadesi yer almaktadır. Oysa özelleştirme prosedürel bir işlemde öte bir serbest piyasa işlemidir. Alıcı ve satıcı bir araya gelerek satış koşulları, satılan malın değeri gibi konularda bir anlaşma yapar (Savaş, 1998: 82). Özelleştirme ifadesi anayasaya ancak 1999 yılında girebilmiştir.

TEK’in özelleştirilmesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi, Türkiye’deki yargının özelleştirmeye nasıl baktığının diğer bir örneğidir. Anayasa Mahkemesi KİT’lerin yabancılara satılması ihtimalinin “ulusal bağımsızlığa” ve “ulusal çıkarlara” aykırı olduğunu belirtmiştir (Savaş, 1998: 85). Bu düşünce Kemalist devletçilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Gözler (1999: 91-96), Anayasa Mahkemesi’nin özelleştirmeye karşı kararlarında muğlâk bir dil kullandığını ve karar metinlerinin çok iddialı olduğunu belirtir ve bazen anayasa mahkemesi karar metinlerinin bir lise öğrencisinin kompozisyon ödevine benzediğini söyler.

TEK’e benzer bir durum Telekom’un özelleştirmesinin iptalinde de vardır. Telekom’un özelleştirilmesi 1980’lerden beri gündemde olmuştur. 1994 ve 1996 yıllarındaki denemeler, Mümtaz Soysal’ın başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.¹¹ Anayasa Mahkemesi’nin direnmesi sonucu Telekom ancak 2005 yılında ve değerinin çok altından özelleştirilebilmiştir.¹²

Yargı kesiminin bu direnişiyle beraber, KİT’leri “oy fabrikası” olarak gördükleri için koalisyon hükümetlerinin özelleştirme konusunda isteksiz davranmışlardır (Öniş, 1999). Koalisyon hükümetleri, yargının bu engellemelerini ortadan kaldırmaya yönelik davranmamışlar ve popülist alışkanlıklarını sürdürme eğilimi içinde olmuşlardır.

Hükümetlerin popülist davranmalarının en önemli nedeni kendi oylarını maksimum yapma çabasıdır; ancak özelleştirme gibi yapısal sorunlar yüzünden 1990’lı yıllar iktisadi krizlerle doludur. 2001 Krizi cumhuriyet tarihinin en ağır krizlerinden bir tanesi olmuştur. Oysa 2002 yılında iktidara gelen AK Parti, popülist davranmamış ve bu sayede potansiyel iktisadi krizleri engelleyerek halen iktidarda kalmayı başarmıştır.

6. 28 Şubat Süreci ve Kemalizm

28 Şubat, ismini 28 Şubat 1997’de yapılan MGK toplantısından alır. Bu toplantıda askeri kanat ile hükümet arasındaki sorunlar gün yüzüne çıkmış ve irtica tehdidine karşı hükümet önlem almaya zorlanmıştır. Sonraki yıllarda Türkiye’de İslami kesime baskı uygulanmaya başlanmış, başörtüsü yasağı radikal biçimde uygulanmış ve bireysel özgürlükler askıya alınmıştır.

Bu toplantı aslında bir başlangıç değil bir sonudur; çünkü bu toplantıya kadar bütün Kemalist kurumlar beraber hareket ederek toplantı sonrası yapılacakların alt yapısını hazırlamıştır. Özgürlükçü ve Müslüman bir kişi olan Özal’ın yönetiminde Türkiye kısmi olarak Kemalist yapıdan uzaklaşmıştı. 28 Şubat Türkiye’yi bu saptmadan normale döndürmek için yapılan bir operasyondur.

¹¹ Gülümhan Gülten, “Ne İnatmış” *Vatan*, 02.07.2005.

¹² İlk olarak bu özelleştirme PTT’nin T’si olarak gündeme gelmiştir. 1994 yılında PTT’nin T’sinin değeri 40 milyar dolar olarak düşünülmüştür; ancak 2005 yılında Telekom 4 milyar dolara özelleştirilmiştir.

Türkiye'nin tarihinden uzun dönemli etkileri olacak olayların geliştiği 1993 yılı 28 Şubat'ın başlangıcı olarak ele alınabilir. Suikastlar (Uğur Mumcu, Cem Ersever, Mehmet Sincar), hala tartışılan şüpheli ölümler (Turgut Özal, Adnan Kahveci, Eşref Bitlis) ve provakatif eylemlerin (Bingöl'de 33 askerin öldürülmesi, Sivas'ta 37 kişinin ölmesi) olduğu bir yıl olan 1993'te aynı zamanda hem başbakan hem de cumhurbaşkanı değişmiştir.¹³ Türkiye'nin kronik sorunlarını çözebilecek entellektüel insanların öldürülmesi ya da susturulması sonucu Türkiye siyasi ve iktisadi krizlerle boğuşmaya başlamış ve "düşük yoğunlukla" bir savaşın içine sürüklenmiştir. Bu yıldan sonra neoliberal politikaların uygulanması çok yavaşlamış ya da durmuştur.

Pratik zekası ve karizmasıyla Özal, ölümüne kadar Türkiye'ye hem iktisadi hem siyasi olarak önemli katkılarda bulunmuştur; fakat öldükten sonra 2002 yılına kadar koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.¹⁴ Kemalist kurumlar açısından zayıf siyasi otorite doğuran koalisyon hükümetleri çok iyi bir seçenektir. Daha da önemlisi, koalisyon hükümetleri Türkiye'nin yapısal sorunlarından uzak durmayı yeğlemiş ve günü birlik politikalarla yetinmiştir.

1995 yılında yapılan seçimlerde İslamcı bir parti olarak düşünülen Refah Partisi¹⁵ birinci parti olmuş ve 1996 yılında partinin genel başkanı Erbakan, başbakan olmuştur. Kemalist kurumlar açısından hem İslamcı bir partinin iktidara gelmesi, hem de Kürt sorunun düşük yoğunluklu bir savaşa dönüşmesi kabul edilemez iki olaydır. İrtica ve bölücülük faaliyetlerinin, cumhuriyet tarihi boyunca en önemli iki tehlike olarak görüldüğü daha önce söylenmişti. Bu iki meydan okumayla başa çıkmak için iş adamları, güçlü medya ve askerlerden oluşan Kemalist koalisyon, medyayı ve yargıyı kullanarak toplumdaki egemenliğini sürdürmek istemiştir (Yavuz, 2000: 37).

28 Şubat 1997'deki MGK toplantısında iktidardaki Refah-Yol hükümetine irtica faaliyetlerine karşı zorunlu bir ev ödevi verildi. Daha çok ordu tarafından "laik ve demokratik cumhuriyetin tehlikede" olduğu söylendi. MGK toplantısında alınan kararlar "28 Şubat Kararları" olarak bilinir ve 18 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin mesajını 4 başlık altında toplayabiliriz (Yavuz, 2000: 37): Birincisi, 1924 yılında yürürlüğe konan Tevhid-i Tedrisat Kanununun uygulanmasıydı. Bu kanunla Türkiye'deki eğitim tamamen tek tip hale getirilmiş ve dini eğitim yasaklanmıştı. Bir Kemalist kurum olarak eğitim konusu MGK toplantısında en çok konuşulan konulardan birisi olmuştur. İkinci olarak, laik devlet yapısı korunması gerektiği vurgulandı. Üçüncüsü, yüksek bürokrasideki İslamcıların (gericilerin) temizlenmesi

¹³ "Ahmet Özal'ın Dikkat Çektiği 1993 Yılında Neler Yaşandı?", *Zaman*, 28.09.2010.

¹⁴ İlk koalisyon hükümeti 1991 yılında kurulsa da, Özal'ın ölümü siyasi yaşamda önemli bir boşluk oluşturduğundan koalisyon hükümetlerinin olumsuz etkileri 1993 yılından sonra daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.

¹⁵ Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de İslamcı partinin var olduğunu söylemek zordur. Bir kere çok partili hayata ancak 1950 yılında geçilebilmiştir. Milli Selamet Partisi, Milli Nizam Partisi, Refah Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi gibi partiler İslamcı parti olarak yaftalansa da, bu partiler aslında milliyetçi ve muhafazakar partilerdir. Her şeyden önce, daha önce bahsettiğimiz gibi Siyasi Partiler Kanunu İslami bir partinin kurulmasına müsaade etmez. İkinci olarak, bu partiler hiçbir zaman kendilerini Şeriat isteyen İslamcı partiler olarak isimlendirmemiştir. Tersine, bu partiler her zaman Kemalizme bağlı olduklarını belirtmişler ve "millet, ordu peygamber ocağıdır, vatan" gibi Kemalizmin kullandığı kavramları da kendilerine mal etmişlerdir. Bu partilerin İslamcı olarak yaftalanmasının nedeni liderlerinin eşlerinin başörtülü olması, namaz kılması gibi birtakım Müslüman davranışları içerisine girmesidir. Bu hareketler Kemalizm açısından kabul edilemez.

gerektiği söylendi. Son olarak, bu makalenin konusu açısından özel bir önem taşıyan başlık olarak “yeşil sermaye” olarak isimlendirilen Müslüman girişimcilerin faaliyetlerinin dikkatle izlenmesi gerektiği belirtildi. Buna bahane olarak bu girişimcilerin irticai faaliyetleri finanse ettiği belirtildi.

28 Şubat, “laikliği ve ulusal birliği” korumak için bütün Kemalist kurumların (Yargı, ordu, medya, iş adamları, başta üniversiteler olmak üzere eğitim kurumları) beraber hareket etmesi noktasında iyi bir örnek teşkil etmektedir.¹⁶ MGK toplantısında üst düzey askerlerin irtica tehdidinde kanıt olarak ellerinden tuttıkları daha çok Doğan medyasına ait haberlerdi. Doğan medyası, Müslüm Gündüz ve Fadime Şahin olayından hareketle toplumda alt yapısını hazırlayarak 28 Şubat sürecinde çok anahtar bir role sahiptir (Yavuz, 2000: 38-39).¹⁷ Yargı kesimi de bütün kararlarını bu hedef doğrultusunda almış ve son olarak Refah Partisini kapatarak son noktayı koymuştur.

MGK kararlarından sonra ordu, üniversite çalışanlarına, iş adamlarına, medya mensuplarına, STK'lara ve hatta üst düzey yargıçlara irtica tehdidini anlatan brifingler verdi (Jenkins, 2001: 63). Bu brifinglerin ismi ilginçtir: "İslami Sermayenin Finans ve Eğitim Stratejisi".¹⁸ Bu başlıktan da anlaşılacağı gibi 28 Şubat sürecinde ekonomik alan önem oluşturmaktadır. Hüseyin Kocabıyık'ın (O dönem Tansu Çiller'in danışmanı) da belirttiği gibi ekonomik tarafı anlaşılmadan 28 Şubat anlaşılabilir.¹⁹ 28 Şubat sürecince bazı bankalar el değiştirmiş ve bu süreçte önemli rol almış bazı paşalar sadece hemen her holdingin yönetim kuruluna girmekle kalmamış, üniversitelerde, medyada ve düşünce kuruluşlarında yönetici olmuştur. 2001 Krizinde bu bankalar hortumlanmış, askeri vesayet hakimi olduğu kurumlar çürüme sürecine girmiştir.²⁰

Özipek'e göre 28 Şubat; 1942, 1955-56 yıllarında azınlıklara yapıldığı gibi başka bir müsadere. Anadolu sermayesi olarak bilinen ve devletten beslenmeyen girişimler, İstanbul merkezli büyük sermayeye rakip olmaya ve onlarla rekabet etmeye başlayınca tehdit olarak algılanmış ve bertaraf edilmek istenmiştir.²¹

28 Şubat sürecinde İstanbul merkezli işadamları ve medya çevresi ekonomide aslan payını almak için kendilerine daha bağımlı bir hükümet oluşturma çabası içine girmişlerdir (Yavuz, 2000: 38). Bu durumun bir kanıtı olarak Refah-Yol

¹⁶ Deniz Güçer, “İşte AKP'nin kapatma davasının perde arkası”, *Vatan*, 16.01.2011

¹⁷ Türk medyası tarihsel olarak hep İslam'ın karşısında olmuştur, ancak bu karşı duruş ilk defa “İslamcı” birinin Haziran-1996'da başbakan olmasıyla başka bir boyuta taşındı. 30 Aralık 1996 tarihinde Müslüm Gündüz (tarikat lideri) ve Fadime Şahin'in bir evde basılmasıyla medyadaki İslam karşıtlığı Refah-Yol koalisyonuna yöneldi. Bu olaydan sonra Fadime Şahin kanal kanal gezerek başına gelenleri anlatıyor ve böylece Türkiye'de tarikatların dolayısıyla Müslümanların “iç yüzü” görülmüş oluyordu, şeriat devleti de böyle bir şeydi. Mart ayının hemen sonunda Sincan'daki Kudüs gecesi, 4 Şubat'ta tankların yürümesiyle sonlanıyordu. 7 Şubat'ta İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı Kemalist akademisyenler protesto düzenlediler. 15 Şubat'ta bazı kadın grupları Türkiye'nin birçok yerinde “kahrolsun şeriat” sloganlarıyla protestolar düzenlediler (Jenkins, 2001: 61-62). Medya bu haberleri abartılı bir şekilde veriyor ve “üst düzey bir askeri yetkilinin” yorumları gazetelerin manşetlerinden inmiyordu. Sonuç olarak 28 Şubat tarihindeki toplantının alt yapısı iki aydan az bir sürede hazırlandı. (28 Şubat tarihi için bakınız: Jenkins, 2001: 61-67). 1960 ve 1980 ihtilalinden önce de bir “hazırlık” süreci olduğundan, askeri ihtilallerin benimsetilmesi kolay olmuştur.

¹⁸ Bu konuda bir haber için: “Genelkurmaydan İslami Sermaye Alarmı”, <http://www.milliyet.com.tr/1997/06/10/t/siyaset/islami.html>, 11.04.2014 tarihinde erişildi.

¹⁹ “28 Şubat Belgeseli”, www.youtube.com, 05.02.2011.

²⁰ Emine Dolmacı, “Siviller askerî vesayet peşinde! Emret danışmanım”, *Zaman*, 19.11.2006.

²¹ Neşe Düzgel, “Berat Özipek: ‘Tabanı Değil, AK Parti Korkuyor’”, *Taraf*, 15.02.2011.

hükümetinden sonra başbakan olan Mesut Yılmaz, ilk ziyaretini hem iş adamı hem de birçok yayın organı sahibi Aydın Doğan'a yapmıştır.

Hem ithal ikameci hem de dışa dönük ihracata dayalı iktisat politikalarının uygulandığı dönemlerde devlet tarafından her zaman kollanan İstanbul merkezli sermaye, belki de ilk defa Refah-Yol hükümeti döneminde kendisini tehlikede hissetmiştir (Karadag, 2010: 20).

Neoliberal iktisat politikalarını uygulamaya koyduktan 20 yıl sonra Türkiye, hem deregülasyon hem de özelleştirmede başarısız olmuştur. Kemalizmin seküler, devletçi ve milliyetçi yönü nedeniyle kutsal devlet anlayışı ekonomide belirleyici olmuştur. Başta yargı kesimi olmak üzere Kemalist kurumlar neoliberal iktisat politikalarının tam manasıyla uygulanmasına karşı direnç göstermişlerdir; ancak Türkiye'de dışa açılma ve ticaretin serbestleştirilmesi görece olarak 1980 yılından sonra başarılı olmuştur. 1996 yılında AB ile serbest ticaret anlaşması bile imzalanmıştır. Sonuç olarak 2000'li yılların başında ekonominin bir tarafında hantal ve verimsiz bir devlet, diğer tarafında ise tüm dünya ile yapılan ticarete rekabet şartları geçerlidir. Üstelik Türkiye'nin dış ticaretinde bu yıllarda ABD ve AB gibi gelişmiş ülkelerin payı çok fazladır. Bu yapının bir sonucu olarak Türkiye 1994, 2000 ve 2001 yıllarında, 1980 yılında başlanan yapısal reform programının bütünüyle gerçekleşmemesi sonucu iktisadi krizler yaşamıştır (Asutay, 2006a: 17). 1990'lı yıllar hem siyasi hem de iktisadi bakımdan kayıp yıllardır; çünkü sorunlar azalmak yerine artmıştır. Sistem 2001 yılında yaşanan ağır krizle tamamen tıkanma noktasına gelmiştir.

7. Kemal Derviş, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve AK Parti Dönemi

2001 yılındaki kriz, sıradan bir kriz değildir. Nasıl 1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisi tamamen tıkanmışsa, 2001 krizi aynı tıkanmışlığın göstergesi olmuştur. 1990'lı yıllar boyunca krizlerin sıklığı giderek artmış ve artık her yıl kriz olur hale gelmiştir. Mevcut yapının artık sürdürülemez hale gelmiş ve ekonominin yeniden yapılandırılması gereği bu krizle beraber iyice anlaşılmuştur.

Neoliberal iktisat politikaları uygulanmaya başladıktan 21 yıl sonra 2001 yılında bile demir, çelik, şeker gibi ürünlerin fiyatı hükümet tarafından belirleniyordu. Çimento, demir ve çelik, tarım ürünlerine dayalı kimya endüstrisi, petrol ürünlerinin dağıtımı, turizm, tekstil, deniz taşımacılığı, bankacılık, iletişim, ürün ve alkol üretimi gibi birçok alanda dağıtımdan üretime devletin ekonomi içindeki ağırlığı halen devam ediyordu (Asutay, 2006a: 17).

Bu sorunların üstesinden gelmek için "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) adlı, neoliberal anlayışa dayalı bir reçete uygulanmıştır. Bu programda aslında yeni bir unsur yoktur. GEGP ile aslında neoliberal iktisat politikalarının yeniden uygulanmaya başlanmıştır; çünkü 1980'ler ve 90'lar boyunca, özellikle koalisyon hükümetleri döneminde, hükümetler "oy fabrikalarını" ve avantajlarını kaybetmek istemediklerinden bu politikaları uygulamakta isteksiz davranmışlardır. GEGP'inde "bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır. Eski düzene dönmek artık gerçekten mümkün değildir" (GEGP, 12) denilerek bu durumun sürdürülebilir olmadığı vurgulanmaktadır.

GEGP'nin mimarı ve ilk uygulayıcısı, daha önce Dünya Bankası'nda çalışan Kemal Derviş olmuştur. Derviş, krizden sonra çare olarak ülkeye gelmiş ve Ekonomiden

Sorumlu Devlet Bakanlığına atanmıştır. Bu göreve gelir gelmez Hazine'den ve Merkez Bankası'ndan üst düzey bürokratlarla çalışarak birkaç haftada GEGP'nin hazırlamıştır. Program 3 Mayıs 2001'de IMF'den destek alarak ekonomiyi yeniden yapılandırmayı hedefleyerek yürürlüğe konulmuştur. Mimarı Derviş tarafından 1999'deki dezenflasyon ve mali uyum programının güçlendirilmiş bir versiyonu olarak tanımlansa da, yeni programın temel vurgusu bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve para ve maliye politikalarının finansal istikrarı ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamasıdır (Nas, 2008: 100).

Programın uygulanması için ekonomide birçok yapısal reform gerekli olmuştur. Bu reformları gerçekleştirmek daha önce büyük iki ekonomik kriz atlatan Ecevit hükümetine düşmüştür. Bir yıldan az bir sürede ekonominin yapısal sorunlarıyla ilgili 19 düzenleme yasalaşmıştır. Bu düzenlemelerden en önemlisi olan merkez bankasının bağımsızlığının yanı sıra tarım politikasının revize edilmesi (destekler fiyat desteğinden gelir desteğine doğru geçmiştir) ve kamu borcunun ve harcamalarının kontrol ve belli bir disiplin altına alınmasıdır. Ayrıca, sivil havacılık, iletişim, tütün ve şeker endüstrilerinde de rekabeti artırıcı düzenlemeler yapılmıştır (Arpac ve Bird, 2009: 142). Derviş'in bu uygulamaları koalisyon hükümetinde gerilimin artmasına yol açmıştır (Arpac ve Bird, 2009: 143).

Koalisyon hükümetleri ve krizlerle geçen 11 yıldan sonra Kasım-2002 seçimlerinde AK Parti tek başına iktidara gelmiştir. Seçimin bir ilginç sonucu da muhalefet partisinin de tek olması; yani %10'luk seçim barajı nedeniyle meclise sadece iki partinin girmesidir. Bu durum halkın koalisyon hükümetlerini başarısız bulduğu şeklinde yorumlanabilir.

AK Parti IMF gözetimindeki neoliberal iktisat politikalarını uygulamada istekli davranmıştır (Karadağ, 2010: 26). Seçimden hemen sonra Genel Başkan R. Tayyip Erdoğan'ın ilk açıklamalarından bir tanesi IMF ile yola devam edileceğini açıklamasıdır. Bu vaad sözde kalmamış AK Parti 1990'lı yıllar boyunca iktisadi krizlerin en önemli nedenlerinden olan mali disiplini sağlamış, buna bağlı olarak kamu borcunun GSMH'ya oranı gerilemiş kişi başına gelir 2500 dolar seviyelerinden 10.000 doları geçmiş ve enflasyon tek haneli rakamlara inmiştir. Tüm dünyada etkili olan 2008 Krizi bile Türkiye'yi "teğet" geçmiştir (Öniş ve Güven, 2010: 1). Aslında AK Parti'nin iktisadi başarılarının arkasında GEGP'nin kararlılıkla uygulanması vardır.

1990'lı yıllarda olduğu gibi Kemalist devlet yapısıyla neoliberal iktisat politikalarının uygulanması konusunda en önemli meselelerden bir tanesi yine özelleştirme konusudur. Kemalizmin önemli bir kurumu olarak yargı kesiminin TÜPRAŞ ve ERDEMİR²² örneklerinde olduğu gibi direnmesine rağmen özellikle 2004 yılından sonra AK Parti özelleştirmede önemli mesafe kat etmiştir. 1986-2002 döneminde yaklaşık olarak 8 milyar dolar özelleştirme yapılmışken, 2002-2011 döneminde yapılan özelleştirme 35 milyar dolardan fazladır (Doğan, 2012: 24). AK Parti bu başarıyı Kemalist kurumlara rağmen yakalayabilmiştir. AK Parti seçim başarılarına rağmen Kemalist kurumlar tarafından yakından izlenmiştir.

AK Parti özellikle iktidarının ikinci döneminde Kemalist kurumlarla bir mücadele içine girmiştir. Bu konuda önemli gelişmelerden bir tanesi 2008 gerçekleşmiştir.

²² Soner Yalçın "Tahkikat Komisyonu'na 'Evet' mi 'Hayır' mı", 05.09.2010, *Hürriyet*. Soner Yalçın bu yazısında hem özelleştirme konusunda yargı kesiminin özelleştirme uygulamaları ve diğer ekonomik kararlara nasıl müdahale ettiğini uzun bir listeyle gurur duyarak anlatmaktadır.

Doğan Medyası'nda hakkında çıkan olumsuz haberler karşısında Tayyip Erdoğan, bu durumun sebebi olarak Aydın Doğan'ın Hilton arazisi konusunda istediğini alamadığı için karalama haberleri yaptırdığını söylemiştir. Tayyip Erdoğan konuşmasında ayrıca oyunun kurallarının değiştiğini de vurgulamıştır.

2010 yılında yapılan referandumu da AK Parti'nin Kemalist kurumlarla olan mücadelesinde önemli bir olaydır. Bu referandumla Anayasanın 26 maddesi değiştirilmiştir. Değiştirilen maddeler arasında kanun önünde eşitlik, sendikalar gibi birçok konu olmasına rağmen ana gündem üst düzey yargıçların seçimiyle alakalıdır. Böylece AK Parti üst düzey yargıçların seçiminde siyasete ve cumhurbaşkanına daha fazla güç verilmesini sağlamıştır.

SONUÇ

Kemalizm, ilkeler bağlamında resmi anlamlarından farklı manalar içermektedir. Laiklik dinin kamusal alandan tasfiyesini, devletçilik kutsal devlet anlayışını, milliyetçilik homojen toplum hayalini, cumhuriyetçilik egemenliğin halkta olduğu bir yönetim anlayışını ifade eder. Halkçılık ve inkılapçılık ilkelerinin çoğunlukla içi boştur. Bütün bu ilkeler başka bir üst ilke olan batıcılığın uygulanması için var olmuştur.

Bu ilkelerden daha önemli olan ilkeleri uygulayan kurumlardır. Neyin Kemalizm'e uygun olduğuna neyin uygun olmadığına bu kurumlar karar vermektedir. Yargı kesimi, ordu, eğitim kurumları, iş dünyası ve medya ve siyaset düzeni olmak üzere ifade ettiğimiz bu kurumlar karar verme haklarını daha çok Kemalizm'i korumak ve kollamak yönünde kullandırmaları, ülkenin geri kalmasına yol açan önemli faktörlerden bir tanesidir. İktisadi alanda da önemli olan ülkenin kalkınmasından çok Kemalizm'in meşruiyeti ve devamlılığı esas alınmıştır.

Kemalizm'i ekonomiye bakışı daha çok merkantilizmin modern hali olarak ifade edilebilir. Hedef, her alanda olduğu gibi iktisadi alanı da kontrol etmektir. Ekonomiyi yönetenlerin belirleyici olduğu "lütuf ekonomisi" sonucunda Türkiye 1970'li yılların sonunda gelir dağılımı en kötü ülkelerden bir tanesi haline gelmiş ve serbest piyasa ekonomisi gelişmemiştir.

1970'li yılların sonunda iç ve dış faktörlerin etkisiyle yaşanan kriz dolayısıyla iktisat politikalarına paradigma değişikliğine gidilmiş ve neoliberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak daha çok deregülasyon, özelleştirme, serbest piyasanın belirleyici olması gibi iktisat politikalarından oluşan bu çözüm paketi, Kemalizm'in iktisat anlayışıyla uyum sağlamaz. Özellikle özelleştirme, Kemalizm'in en çok karşı çıktığı ilke olmuştur. Yargı kesimi çok sayıda kararıyla "üstün kamu yararı, ulusal bağımsızlık, ulusal çıkarlar" gibi muğlak ifadelerle özelleştirmenin önüne set çekmiştir.

28 Şubat süreci Kemalist kurumların beraber hareket etmesi noktasında güzel bir örnek oluşturmuştur. Bu dönemde iş dünyası ve medya yaptıkları sansasyonel haberlerle önceden alt yapıyı hazırlamış, ordu başta MGK kararları olmak üzere sistemin koruyuculuğunu üstlenmiş ve brifingler vermiş, yargı kesimi aldığı kararlarla temel hakların kısıtlanması pahasına Kemalizm'in devamlılığını hedeflemiştir. Ayrıca siyaset düzeni gereği iki parti kapatılmış ve 28 Şubat kararlarının en keskin uygulandığı alan eğitim alanı olmuştur.

28 Şubat sürecinde iktisadi faktörler oldukça belirleyicidir. Cumhuriyet tarihi boyunca devletle beraber hareket eden ve oradan beslenen İstanbul sermayesi, kendisine rakip olarak ortaya çıkan Anadolu sermayesini bertaraf etmiştir. MGK kararlarında alınan iktisadi kararlar bunun bir göstergesidir.

2001 kriziyle beraber Türkiye’de sistemin tekrar tıkanmasıyla Kemal Derviş GEGP’ni hazırlamıştır. Bu program yine neoliberal iktisat politikalarının uygulanmasından ibaret olmuştur. Bu manada 1980 yılından sonra uygulanan politikalarla paralellik göstermektedir. Ancak bu program, ülkenin sorunlarını çok daha iyi saptamıştır ve kendi içinde bir bütünlük göstermektedir.

2002 seçimlerinden sonra iktidara gelen AK Parti, iktisadi olarak başarılı bir dönem geçirmiştir. Bu başarının en önemli nedeni GEGP’nin tavizsiz şekilde uygulanmasıdır. İktisadi başarısı AK Parti’nin oylarını artırdığından dolayı bu parti popülist politikalara yönelme gereği duymamıştır.

Kaynakça

- Arpac, Ozlem and Graham Bird (2009) “Turkey and the IMF: A case study in the political economy of policy implementation” *Rev Int Organ*, volume: 4, pp.135–157.
- Asutay, Mehmet (2006a) “Deconstructing and Moderating the Functioning and Consequences of Political Manipulation of the Economy in Turkey”, *European Public Choice Society*, Turku, Finland.
- Asutay, Mehmet (2006b) “European Futures in the ‘Wilderness’: Turkey’s Accession to the EU” *The Muslim World Bank Review*, Volume: 26, Issue: 4, pp. 6-18.
- Barkey, Henri J. (2000) “The struggles of a ‘Strong’ State”, *Journal of International Affairs*, Volume: 54, Issue: 1, pp. 87-105.
- Belge, Murat (2001) “Mustafa Kemal ve Kemalizm” (in) Ahmet İnel (ed), *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul:, pp. 29-43.
- Boratav, Korkut (1981) “Kemalist Economic Policies and Étatism” (in) Kazancıgil, Ali and Ergun Özbudun (eds) *Atatürk: Founder of a Modern State*, London: C. Hurst&Company.
- Boratav, Korkut (2003) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, (6. Baskı) İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, T., K. O. Türel and E. Yeldan (1996) “Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies under Instability: Post-1980 Turkey”, *World Development*, Volume: 24 Issue:2, pp. 373-193.
- Buğra, Ayşe, (1994) *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*, State University of New York Press, New York.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit and Erinç Yeldan (2000) “Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s”, *Development and Change*, Volume: 31, pp. 481-508.

- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit and Menderes Çınar (2003) "Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process" *The South Atlantic Quarterly*, Volume: 102, Issue: 2/3, pp. 309-332.
- Cooper, Malcolm (2002) "The Legacy of Atatürk: Turkish Political Structures and Policy-Making", *International Affairs*, Volume: 78, Issue: 1, pp. 115-128.
- Demirhan, Ahmet (2010) "Kamusal Alan ve Başörtüsü "Stratejik Düşünce Enstitüsü, www.sde.org.tr.
- Doğan, Necati (2012) "Rakamlarla Özelleştirme: Türkiye'de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonu'nun Kaynak ve Kullanımları" Özelleştirme İdaresi Başkanlığı: Ankara. İnternet erişimi: <http://www.oib.gov.tr/baskanlik/ozellestirme-kitap29%203.pdf>. 25.04.2014 tarihinde erişildi.
- Gözler, Kemal (1999) *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Hale, William (1981) *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Croom Helm, London.
- Yüksek Öğretim Kanunu*, www.yok.gov.tr.
- İnsel, Ahmet, (1996) *Düzen ve Kalkınma Sürecinde Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, Ahmet, (2001) "Giriş" (in) Ahmet İnsel (ed), *Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, pp. 17-27.
- Jenkins, Gareth (2001) *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, The International Institute for Strategic Studies, London.
- Karadag, Roy (2010) Neoliberal Restructuring in Turkey: From State to Oligarchic Capitalism, *MPIFG Discussion Paper 10/7*, Max Planck Institute for the Study of Societies, Cologne (Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Köln).
- Kepek, Yakup (2012) *Türkiye Ekonomisi*, (25. Baskı), Remzi Kitabevi, Ankara.
- Köker, Levent (2012) *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2008) *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mehmet, Ozay (1983) "Turkey in Crisis: Some Contradictions in the Kemalist Development Strategy", *International Journal of Middle East Studies*, Volume. 15, Issue: 1, pp. 47-66.
- Nas, Tevfik F. (2008) *Tracing the Economic Transformation of Turkey from the 1920s to EU Accession*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston.
- Öniş, Ziya (1999) *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, Boğaziçi University Press, İstanbul.
- Öniş, Ziya and Ahmet Faruk Aysan, (2000) "Neoliberal Globalization, the State and Financial Crises in the Semi-Periphery: A Comparative Analysis", *Third World Quarterly*, Volume: 21, Issue: 1, pp. 119-139.

- Öniş, Ziya and Ali Burak Güven (2010) “Global Crisis, National Responses: The Political Economy of Turkish Exceptionalism” *TÜSIAD-Koç University Economic Research Forum*, Working Paper: 1013.
- Öniş, Ziya and Umut Türem (2002) “Entrepreneurs, Democracy, and Citizenship in Turkey” *Comparative Politics*, Volume. 34, Issue: 4, pp. 439-456
- Ergun, Özbudun (2007) Democratization Reforms in Turkey, 1993–2004, *Turkish Studies*, 8:2, 179-196, DOI: 10.1080/14683840701312195
- Özman, Aylin (2010) “Law, Ideology and Modernization in Turkey: Kemalist Legal Reforms in Perspective, *Social & Legal Studies*, Volume: 19, Issue: 1, pp. 67–84.
- Pollis, Amanda (1989) “State Repression and Development: The Case of Turkey”, (in) Lopez, George A. and Micheal Stohl (eds) *Dependence, Development, and State Repression*, Greenwood Press, New York.
- Rodric, D. (2006) “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank’s Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform” *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIV (December 2006), ss. 973–987.
- Savaş, Vural (1989) “Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler: T. C. Anayasaları Örneği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Volume: 6, pp. 175-203.
- Savaş, Vural Fuat (1994) “Yeni Anayasa İçin Ekonomik Anayasa Önerileri”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Volume: 11, pp. 215-226.
- Savaş, Vural Fuat (1998) “Anayasa Mahkemesi ve Özelleştirme (İktisadi Yaklaşım)”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Volume: 15, pp. 79-98.
- Shaker, Sallama (1995) *State, Society, and Privatization in Turkey, 1979-1990*, The Woodrow Wilson Center Press, Washington.
- Siyasi Partiler Kanunu (1983), *T.C. Resmi Gazete*, 18027, 22 Nisan 1983.
- Şahin, Hüseyin (2012) *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, (12. Baskı), Ezgi Kitabevi, Bursa
- T.C. Anayasası, (1982), *T.C. Resmi Gazete*, 2709, 9 Kasım 1982.
- Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, www.tbmm.gov.tr.
- Waterbury, John (1992) “Export-Led Growth and the Center-Right Coalition in Turkey”, *Comparative Politics*, Volume: 24, Issue: 2, pp. 127-145.
- Williamson, J. (2005) “The Strange History of the Washington Consensus”, *Journal of Post Keynesian Economics*, Volume: 27, Issue: 2, ss. 195-206.
- Yanık, Murat (2008) “Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Özelleştirme Yüksek Kurulu” e-akademi, Volume. 72, www.e-akademi.org, Erişim Tarihi: 09.02.2011.
- Yavuz, M. Hakan (2000) “Cleansing Islam from the Public Sphere” *Journal of International Affairs*, Volume: 54, Issue: 1, pp. 21-42.
- Yükseköğretim Kanunu, (1981) *T.C. Resmi Gazete*, 2547, 6 Kasım 1981.

Zürcher, Erik Jan (2001) “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları” (in) *Kemalizm*, Ahmet İnel (ed), İletişim Yayıncılık, İstanbul Çeviren: Özgür Gökmen, pp. 44-55.